

ВЪВЕДЕНИЕ

През януари 1917 г. балансът на силите се разпада. Война, започнала с убийството на един ерцхерцог в Сараево, става световна и скоро ще повлече държави от всеки населен континент. Германия е на ръба да срази Русия на изток, което ще ѝ позволи да заграби ресурсите на загиващата империя и да стане господар на Европа от Северно море до Украйна. Войските на Германия изтощават Франция на западния фронт, подводниците ѝ опитват чрез морска блокада да причинят масов глад във Великобритания и да я накарат да се предаде. Ако подводниците не нанесат смъртоносен удар на Лондон и на Съюзниците, които той субсидира, то банкрутът може да го направи. Военните разходи изпиват жизнените сили на Британската империя.

Германия е на път да стане господар на Стария свят, което ще ѝ даде континентална основа да упражнява влияние из океаните и по целия свят. „Ако Германия спечели, това ще промени курса на нашата цивилизация“, отбелязва американският президент Удроу Уилсън; в свят, предвождан от възходяща автокрация, дори отявлените демокрации няма да бъдат в безопасност¹.

През декември 1941 г. човечеството се засилва към пропастта. Хитлер вече управлява Европа от Брест до Балканите, германските танкове са на прага на Москва, а той вярва, че е близо до това да срази Съветския съюз и да смаже всяка съпротива от Атлантика до Урал. В Далечния изток имперска Япония завършва тоталитарната хватка. От години Токио разширява с жестокост собствената си империя в континентална Азия. След атаката си срещу Пърл Харбър японската армия сега започва спиращо дъха настъпление, което ще ѝ даде контрол върху територии от индийската граница до 180-ия меридиан, от Манджурия до северните подстъпи към Австралия.

Берлин и Токио извършват своите завоевания със самоубийствената жестокост, която може да се очаква от фашистки държави. Заедно с Италия те са обещали да унищожат съществуващата международна система и да изградят дигничен „нов ред“ от руините ѝ. „Епохата на демокрацията приключи“, заявява външният министър на Япония. „Тоталитаризмът ... ще контролира света.“² Във Вашингтон политическите лидери на САЩ са ужасени, че силите от Оста ще се свържат през Индийския океан и Близкия изток, което ще им даде контрол над евразийския материк и океаните около него. Ако това стане, пише блестящият стратег Никълъс Спийкман, Западното полукълбо ще бъде „напълно обкръжено“. „За нас ще бъде невъзможно да запазим независимостта и сигурността си.“³

През март 1947 г. съдбата на света отново виси на косъм. Втората световна война унищожават две безмилостни империи, но издига трета. Съветските войски окупираха територии дълбоко в омаломощена Европа; Сталин и съюзниците му търсят надмощие от Скандинавския полуостров и Гърция до Иран и Корея. Кървава гражданска война скоро ще предаде най-многолюдната държава в света, Китай, в лагера на Сталин; гладът и радикализмът създават идеални условия за разпространението на комунистическото влияние.

Ако надеждата, просперитетът и сигурността не бъдат възстановени скоро в страните около съветската периферия, Москва – или нейните комунистически сателити – може да помете всичко по пътя си. Ако това се случи, предупреждават съветниците на президента Хари Труман, „един тиранин, не по-малко кръвожаден от Хитлер, ще разполага с ресурсите на два континента“; перспективите за оцеляване на свободния свят ще бъдат нищожни⁴.

През февруари 2022 г. човечеството е на път да получи напомняне, че историята се повтаря. Владимир Путин подготвя квазигеноцидна война за завоевание в Украйна – държава, която заема централно място във всеки сблъсък на Великите сили вече повече от век. Планът на Путин зловещо прилича на стремежите за териториално разширяване и увеличаване на влиянието, наред със зверствата, извършени по време на Втората световна война. Той е и кулминация на продъл-

жилия цяло поколение стремеж да направи Русия отново велика чрез възстановяване на нейното господство над пространството от Централна Азия до Източна Европа.

Междувременно друг с амбиции да бъде пожизнен император, Си Дзинпин, смачква всяка съпротива у дома и мобилизира китайското общество за експанзия отвъд националните граници. Режимът му осъществява най-голямото укрепване на военноморските сили от Втората световна война насам в стремеж да подчини Тайван и да превърне западната част на Тихия океан в китайско езеро. Успоредно с това, Си се опитва чрез икономическо и технологично влияние – както и чрез старомодна военна мощ – да изгради сфера на влияние, която се простира дълбоко във вътрешността на Китай и отвъд нея. „Онези, които застанат на пътя на Китай – заявява Си, – ще разбият главите си във Великата стена от стомана.“⁴⁵

Страна, която само преди няколко десетилетия е отчаяно бедна, днес се стреми към хибридно господство както на сушата, така и в морето. Си и Путин дори сключват нова ос на авторитарните режими – амбициозно стратегическо партньорство, в което Иран е по-малък съюзник, насочено към създаването на радикално променен международен ред с нелиберална Азия в неговото ядро.

Борбата за евразийския материк и водите около него е определящата черта на световната политика в съвременната епоха. Тя е пещта, в която се изковава днешният свят. И този сблъсък отново бушува днес.

*

ЧЕСТО ВЪЗПРИЕМАМЕ СЪВРЕМЕННАТА ЕПОХА като времето на американската мощ. В действителност обаче живеем във века на дълъг и кървав Век на Евразия. От началото на XX век Евразия е арена на глобалното съперничество. Това не е изненадващо, като се има предвид колко огромна и ценна е тя.

Както подсказва името ѝ, Евразия обединява пространството на двата континента от Стария свят в Северното полукълбо – Европа и

Азия. Тя включва и островите около тях, тясно свързани с континентите чрез крайбрежните морета, както и Северна Африка, която е толкова свързана с Европа чрез Средиземно море, колкото е отделена от останалата част на Африка чрез Сахара. Така Евразия се простира от азиатските брегове на изток до Иберийския полуостров и британските острови на запад, от Северния ледовит океан на север до Индийския океан на юг⁶. Този „световен остров“, както го нарича географът Халфорд Макиндър, е пространство без аналог⁷.

Съставена от степи, планини, равнини, пустини, джунгли и почти всички други топографски елементи, Евразия представлява над една трета от сушата на Земята. Там живеят около 70 процента от населението на света и там са съсредоточени по-голямата част от индустриалната мощ и военния потенциал на света. Тя е рожденото място на петте основни религии на човечеството и много от цивилизациите, оформили света. Вътрешните ѝ морета – от Средиземно до Южнокитайско – са търговски пътища, които пренасят стоки, хора и идеи; а Евразия опира до всички големи океани, по които се движат флотилии, армии и търговски кораби. С две думи, Евразия е безценна награда, стратегическият център на света.

Разбира се, евразийският пейзаж никога не е статичен. През голяма част от модерната епоха двигателят на Евразия е Западна Европа, докато следвоенното възстановяване на Япония, зашеметяващият възход на Китай и развитието на Азия не изместват икономическия център на тежестта на света на изток. Когато понятието „Евразия“ се появява, държавниците едва започват да осъзнават стратегическите последици от нефта и въздушната мощ; през 20-те години на ХХI век Евразия и светът навлизат в дълъг и бурен преход към нов енергиен режим и се изправят пред възможността за конфликти в дигиталното пространство. Някога най-напрегнатата морска зона е Северно море, където се противопоставят Германия и Великобритания; днес най-опасните водни пътища са Тайванският проток, Южнокитайско море и други места, където се срещат китайската и американската мощ.

И все пак, въпреки всички тези промени и революции, едно нещо остава неизменно: Евразия е мястото, където се случва всичко: там

живее по-голямата част от човечеството, там се осъществява основната икономическа дейност, там се намират всички най-силни държави в света – с изключение на Америка – и именно нейните ключови региони и морета са сцена на най-интензивните и съдбовни геополитически съперничества. Ето защо светът неведнъж е разтърсван, прекрояван и едва не е унищожен от съдбоносни сблъсъци за надмощие върху евразийския суперконтинент и водите около него.

Амбициозни автокрации – от имперска Германия до Съветския съюз – се стремят да постигнат господство, като заемат водеща позиция в стратегическото сърце на света. Отделени от морета и океани демокрации – първо Обединеното кралство, а по-късно и Съединените щати – си сътрудничат с континентални съюзници, за да запазят свят, в който свободата може да процъфтява, поддържайки Евразия разделена. Най-големите горещи, студени и опосредствани войни* на XX век са част от този модел. Съперничествата на Америка с нов кръг противници – сред които най-важен е Китай – са следващият етап от тази геополитическа игра.

*

ДУМАТА „ЕВРАЗИЯ“, РАЗБИРА СЕ, МОЖЕ ДА ЗВУЧИ неприлично за американците. Но това е само защото те имат лукса да я забравят през един необикновен период на следвоенен мир. Самият термин се появява в края на XIX век, когато географи и стратегии започват да разглеждат двата съседни континента като едно общо и взаимосвързано пространство. Когато XX век се оформя като век на сблъсъци за надмощие в този гигантски регион, изразът навлиза в речника на интелектуалци, политици и военни стратегии.

В навечерието на Втората световна война различни личности, от един американски президент до нацистки идеолози, насочват вниманието си към Евразия като към източник на неизчерпаеми ресурси и

* Известни още като прокси войни – конфликти, при които две или повече държави или сили се противопоставят не пряко помежду си, а чрез трети страни – армии на чужди държави, въоръжени групировки, бунтовници. – Бел. прев.

мощ. В началото на Студената война строго секретните американски стратегически документи са изпъстрени с препратки към евразийския материк – жизненоважното пространство, което Вашингтон не може да позволи на никой съперник да контролира. Концепцията дори прониква в най-известната политическа литература на ХХ век. В романа „1984“, публикуван през 1949 г. от Джордж Оруел, Евразия е тоталитарен гигант, въввлечен в непрестанна война – препратка, която тогава почти не се нуждае от обяснение.

Поколения наред всички, които се интересуват от световните дела, знаят, че Евразия е онази взривоопасна зона, където се сблъскват империи. Днес това понятие се завръща, тъй като Евразия отново се превръща в епицентър на съперничество и конфликти.

*

КАКВО ОБАЧЕ ОТЛИЧАВА ЕВРАЗИЙСКИЯ ВЕК от всяка друга епоха? Физическите особености на Земята не се променят внезапно през 1900 г. Двадесети век съвсем не е първият път, когато Евразия става обект на ожесточени борби. Както отбелязва историкът Джон Даруин, още преди много години личности като Атила, Чингис хан и Тимур (Тамерлан) се стремят да подчинят огромни части от Евразия на своята власт⁸. Дори в по-новата история войната и съперничеството не са нещо ново. В Европа вековете преди 1900 г. са белязани от опустошителни конфликти като Трийсетгодишната война и войните, последвали Френската революция. Въпреки твърденията на съвременната китайска пропаганда историята на Азия съвсем не е миролюбива.

И все пак периодът, започнал приблизително след 1900 г., е различен – отличава се с честотата, ожесточението и мащаба на своите конфликти. Първата и Втората световна война са наистина глобални – с бойни действия, обхванали цялата Евразия и разпространили се по суша и море далеч отвъд нейните граници. Те са две от най-смъртоносните междудържавни войни в историята (а може би именно двете най-смъртоносни, в зависимост от това как се брои) и за-

емат централно място в онова, което историкът Матю Уайт нарича „хемоклизъм“ – невиджан прилив на кръвопролития, белязал ХХ век⁹. Студената война е по-малко кървава, поне за свръхсилите. Но тя е достатъчно жестока в развиващите се региони, където милиони загиват в „малки“ войни, заместили една нова световна¹⁰. И въпреки това е не по-малко всеобхватна от горещите конфликти преди нея: ключови сражения се водят от Берлин до Синай, от Ангола до Корейския полуостров, от Югоизточна Азия до Централна Америка.

Тези конфликти се водят за най-високите залози. Това са онези, които политолозите наричат хегемонични борби – сблъсъци, определящи кой ще управлява международната система и ще оформя бъдещето на човечеството. Най-малкото те се разгръщат в изключително кратък исторически интервал – две световни войни и началото на продължилата няколко поколения Студена война само за малко повече от трийсет години. През този век светът преживява отчаяни, повтарящи се битки за световно надмощие – битки, поразяващи със своята интензивност, обхват и залог, и всички те имат Евразия като своя отправна точка.

Наистина този Век на Евразия се определя от епохални промени и възмутителни крайности¹¹. Това е време, в което войните и съперничествата между Великите сили се разрастват неудържимо, поглъщайки като пламъци всичко, до което се докоснат. Епоха, в която нови и чудовищни форми на тирания извършват престъпления без аналог – у дома и в чужбина. Време, в което технологичните пробиви – от железопътния транспорт до ядреното оръжие – преобръщат световната политика. Век, оформен от възхода на Америка като глобална свръхсила – възход, който настъпва именно в отговор на повтарящите се кризи на евразийската сигурност. Най-вече това е период, чиято ненадминатата разруха поражда – парадоксално – най-мирната, просперираща и демократична международна система, която човечеството познава. Векът на Евразия е уникален с разрушенията, които посява, и със съзиданието, което вдъхновява.

По много начини именно евразийските борби създават нашия съвременен свят. За да разберем защо е така, защо точно този регион

се превръща в двигателя на историята точно в този момент, трябва да се запознаем с човека, чийто живот и дело стоят в сърцето на тази необикновена епоха.

*

СЪР ХАЛФОРД МАКИНДЪР НЕ Е ИМЕ, ПОЗНАТО на всеки. Всестранно надарен британец, живял от 1861 до 1947 г., Макиндръ е запомнен – невинаги с особена симпатия – от учените, които изследват международните отношения. Почти всички останали отдавна са го забравили¹². Въпреки пламенната си преданост към Британската империя, Макиндръ никога не е бил част от нейния върховен управленски елит. Единственото му участие в реалната дипломация – като върховен комисар на Великобритания за Южна Русия след Първата световна война – завършва с провал и немалко унижение. Остатъка от кариерата си прекарва на смислени, но сравнително незабележими постове като председателството на Имперския комитет по корабоплаването.

Влиянието обаче има много форми – и сянката, която Макиндръ хвърля, е по-дълга от тази на мнозина политици, дипломати и генерали.

Макиндръ е един от най-интересните хора на своето време – в различни етапи от живота си е алпинист и изследовател, член на парламента и преподавател в престижни академични институции. Пише неуморно и по по-широк кръг теми, отколкото повечето интелектуалци днес биха се осмелили да обхванат. Но Макиндръ не е дилетант. Именно той на практика поставя основите на географията като академична дисциплина. Смята се и за баща на нейната сродна област – геополитиката, науката за взаимодействието между физическите особености на Земята и борбата за влияние и власт. С лекцията си пред Кралското географско дружество в Лондон през 1904 г. Макиндръ отправя може би едно от най-пророческите предупреждения за това, което предстои през следващия век.

Изложението на Макиндръ, озаглавено „Географската ос на историята“, е дръзка и проникателна аналитична работа¹³. Той обяснява как напредъкът на технологиите – особено на железопътния транс-

порт – свива географията на Евразия и може да позволи на една-единствена сила да контролира този жизненоважен континентален масив. Затварянето на стратегическия предпазен клапан, осигурен от лесната колониална експанзия през XIX век, сега обръща Великите сили една срещу друга през XX век. Политиката и геополитиката започват да взаимодействат по взривоопасен начин; тема, която в оригиналната лекция на Макиндър по-скоро се подразбира, но впоследствие изпъква все по-ясно – абсолютните режими вече разполагат с модерни индустриални икономики, което неминуемо отваря пътя към нови програми за потисничество и завоевание¹⁴.

Всичко това, предвижда Макиндър, ще доведе до титанични сблъсъци. Държава или коалиция, която съумее да овладее сухопътната мощ, необходима за контрола над Евразия, ще се превърне в глобална заплаха, защото тогава ще разполага с ресурсите, нужни за изграждане на морска сила, която няма равна. Така моделът на световната политика ще бъде такъв, при който напористите континентални държави ще се стремят към евразийско, а може би и световно господство, докато техните противници – морските сили край бреговете на Евразия и уязвимите държави по нейните периферии – ще се опитват да ги удържат.

Макиндър греши в немалко неща – затова и прекарва следващите четири десетилетия, усъвършенствайки своята теза. Но в основните въпроси на започналия неотдавна век той се оказва прав. Идеите му се превръщат в отправна точка както за онези, които се стремят да разрушат евразийския баланс, така и за онези, които искат да го запазят – дори когато тези лидери никога не са чували името Макиндър, камо ли да са чели трудовете му. Някои от най-значимите дипломати и стратегии на XX век като Айра Кроу, дългогодишен служител на британското Външно министерство, който предупреждава за предстоящ конфликт с имперска Германия, и Джордж Кенан, американския дипломат, формулирал доктрината на САЩ за Студената война, черпят дълбоко от мисълта на Макиндър. Самият факт, че можем да проследим историята на евразийския век чрез анализи, които той прави в реално време, е свидетелство за трайното му влияние.

Разбира се, Макиндър не е сам. Евразийският век извежда на преден план цяла международна група от геополитически мислители, които пораждат интелектуални вълни, като придават смисъл на зараждащата се епоха. През 90-те години на XIX и първите години на XX век американският военноморски офицер Алфред Тейър Махан пише неуморно за ролята на морската мощ в един свят на нарастващо съперничество. Основното му послание е, че океаните вече не са ровове, които пазят Америка, а магистрали, които я свързват с един неспокоен свят. Никълъс Спийкман – американски социолог от нидерландски произход, станал впоследствие експерт по стратегия в Йейлския университет – по време на Втората световна война адаптира и оспорва идеите на Макиндър. Карл Хаусхофер, най-известният германски геополитик на междувоенната епоха, помага на нацистката партия да приложи идеите на Макиндър за постигането на ужасяващи цели – роля, в която в по-ново време влизат руски интелектуалци, близки до Кремъл. Те са представители на авторитарната школа в геополитиката – течение, което едновременно заимства от своя демократичен аналог и заплашва самите му основи. Като се върнем към споровете между тези велики (и не толкова велики) мислители, можем по-добре да разберем какво се случва през бурния XX век – и какво се случва днес.

Но идеите сами по себе си не се превръщат в действия. Ходът на евразийския век е определян от някои от най-прочутите – и най-печално известни – лидери в историята. Сред главните действащи лица са, от една страна, прочути тирани, които предприемат разрушителни походи към величие – кайзер Вилхелм II, Адолф Хитлер, Годжо Хидеки и неговият кръг японски милитаристи, както и Йосиф Сталин, които съчетават репресиите у дома с агресия навън; техни най-знакови наследници днес са Си Дзинпин и Владимир Путин. Срещу тях застават държавници демократи, които създават коалиции, за да спрат тези авторитарни предизвикателства – сред тях Удроу Уилсън, Уинстън Чърчил и Франклин Рузвелт по време на световните войни, както и Хари Труман, Дийн Ачесън и техните трансатлантически съвременници по време на Студената война.

Световната политика е хаотична – и понякога границата между тези категории също е размита. Сталин помага на Хитлер да започне Втората световна война, след това помага да бъде победен, а после отново се изправя срещу Запада в Студената война. Китай пък помага на свободния свят да спечели тази надпревара, преди сам да се превърне в негов най-могъщ съперник днес. Векът на Евразия е завладяващ именно заради променливите си съюзи – и защото показва как историята се ражда от пресечната точка между структурните сили, великите идеи и съдбоносните решения, които вземат лидерите.

*

ТАЗИ КНИГА РАЗКАЗВА ИСТОРИЯТА НА ВЕКА на Евразия. Стъпва върху проучвания в архивите и документите на много държави, участвали в предишните сблъсъци за Евразия; опира се и на моите пътувания до страни от Япония до Индия, от Австралия до Обединеното кралство. На основата на тези материали тя изследва огромните промени – революциите в технологиите и военното дело, възхода на безмилостни тоталитарни режими и разрушителни идеологии на завоевание, както и други събития, които превръщат Евразия в централната сцена на геополитиката на ХХ век. Разказва за епичните битки, които бележат този век, и показва как отчаяните борби на двадесетото столетие в крайна сметка раждат процъфтяващ либерален ред – ред, който днес е под заплаха. Причините да се върнем към тази история са много, но най-важни са две.

Първо, борбите за надмощие в Евразия са борби за съдбата на света и за бъдещето на човешката свобода. Това твърдение може да звучи преувеличено. Не е.

Евразия е опорната точка на световния ред: държава или група държави, които владеят нейните жизненоважни региони, ще притежават несравними ресурси, богатство и глобален обseg. Ако агресивна автократия или съюз от автократии спечелят надмощие в Евразия, те биха могли коренно да променят световния ред и да окажат принуда върху своите съперници по целия свят. Дори ако подобен хегемон

не успее физически да завладее останалите отвъдморски демокрации, той би могъл да ги държи в толкова непрекъсната и болезнена несигурност, че те биха се борили да съхранят едновременно сигурността и свободата си.

Това е кошмарът, който измъчва великите демократични лидери на ХХ век. Същият призрак ще преследва и днешния демократичен свят, ако една авторитарна Китайска народна република или авторитарна ос постигне надмощие върху този континент и прилежащите му океани. Траекторията на този век, както и тази на предишния, ще се определя от изхода на евразийското съперничество. Средствата и методите на това съперничество може да се променят с времето; залогът – не.

Второ, доколко добре ще се справят Америка и останалите демокрации във Втория век на Евразия зависи от това доколко твърдо ще се придържат към уроците на първия. Лесно е да се изведе от тази история усещането за географска предопределеност. В крайна сметка всяка държава, която посяга към евразийска хегемония, е унищожена, защото амбициите ѝ предизвикват колективната сила на съкрушителна враждебна коалиция. Имперска Япония, Германия (два пъти) и Съветският съюз споделят тази съдба. Днешните авторитарни съюзници отново се изправят пред същата опасност. Това е дилемата, която стои пред евразийските сили: когато станат достатъчно силни, за да надделеят над съседите си, те стават достатъчно силни, за да си навлекат враждебността на света.

И все пак борбите на ХХ век не е задължително да се развият по този начин. Както отбелязва историкът Ричард Оувъри, изходът на решаващи битки понякога зависи от това с каква точност няколко пилоти ще хвърлят няколко бомби в решаващия момент¹⁵. И двете световни войни, както и Студената война, можеха да имат различен край, ако ключови лидери бяха поели по други стратегии в критични моменти. Същото важи и за съперничествата днес – техният изход ще зависи от качествата на лидерите и от решенията, които те ще вземат, а следователно и от това доколко те ще извлекат поуки от последните 120 години. И не на последно място – няма по-добър начин да се подготвим за бурите, които предстоят, от това да изучим Века на Евразия.